

СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджуються структурні характеристики сучасного етапу розвитку вітчизняної промисловості в розрізі виробництва загалом, інвестицій, фінансових результатів; проведено аналіз структурних зрушень, які відбулися протягом останніх років; запропоновано показники визначення оптимальності галузевої структури промисловості.

In the article are researched structured features of modern stage of development of domestic industry in the cut of production in general, investments, financial results; conducted analysis of structured shifts, which were consisted on length of last years; offered factors of determination optimum branch structure of industry.

В умовах ринкової економіки структурна трансформація промисловості є логічним та постійним процесом, головне призначення якого полягає у забезпеченні випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Переобтяжена традиційними та сировинними галузями структура вітчизняної промисловості не сприяє активізації інтеграційних процесів Україні у світову економіку. А відтак без удосконалення галузевої структури забезпечити відповідність пропозиції вітчизняних підприємств попиту світового ринку не можливо.

Питанням доцільності, спрямування, наслідків та значення структурної реорганізації промисловості приділяли увагу ряд іноземних та вітчизняних вчених: П. Друкер [1], Портер М. [7], Кондратьєв М.Д. [4], Ковальчук В.М.[5], Кузнєцова Л.[6], Товстиженко О.В. [9], Шевченко Л.І.[10] інші.

Так, П.Друкер досліджуючи природу інновацій приходить до висновку, що зміни в структурах галузей промисловості чи ринків виступають джерелом інновацій. Галузеві та ринкові структури іноді залишаються незмінними протягом досить тривалого часу і починають здаватись абсолютно сталими. Насправді ж вони, є досить вразливими, може бути достатнім «однієї «подряпини», і вони втрачають свою цілісність, причому часто дуже швидко» [1, С.89]. Він визначив основні ознаки неминучої зміни промислової структури:

- одна галузь починає розвиватись значно випереджаючи зростання населення чи розвиток економіки;
- відбувається подвоєння обсягів виробництва певної галузі;
- спостерігається конвергенція технологій, які до певного часу вважались чітко відокремленими одна від іншої.

За висновками Кондратьєва М.Д. тісний та солідарний зв'язок окремих галузей та сфер народного господарства. «Одна галузь виробництва прямо або опосередковано, в більшій або меншій мірі служить ринком збуту для іншої і навпаки. І якщо наступають зміни, наприклад пошкваллення в одній галузі виробництва, то одночасно або з невеликим запізненням воно наступає і в інших.» [4, С. 405].

Основою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної промисловості може стати визначення структурних співвідношень окремих галузей промисловості, на основі

кластерного підходу, який був обґрунтований Майклом Портером [7]. Якщо в економіці присутні галузі, які здатні забезпечити підйом, навколо цих галузей формуються кластери, і решті решт, економіка розширюється за рахунок появи нових галузей.

У роботі [3] в процесі аналізу структурної динаміки виробництва запропоновано використовувати закономірності розвитку технологічних укладів.

Дослідження структурних чинників розвитку промисловості є важливим напрямом наукових досліджень з багатьох причин:

по-перше, з точки зору забезпечення економічної динаміки господарства в цілому;

по-друге, з метою визначення спрямування структурних реформ, які є важливими для трансформаційної економіки України.

В сучасних умовах простежується стійка залежність між етапом та рівнем розвитку країни. Одним з основних критеріїв рівня розвитку економіки країни є тип господарства. Відповідно рівень розвитку, доходів залежить від того, в якій мірі країні вдалось побудувати елементи постіндустріального господарства. Просте співвідношення окремих видів діяльності та зростання частки валового внутрішнього продукту (ВВП), що створюється в межах сфери нематеріального виробництва ще не є свідченням досягнення промисловістю необхідного рівня розвитку, достатнього рівня конкурентоспроможності.

Результативні показники функціонування промисловості, а саме частка у величині ВВП, продуктивність, енергомісткість, фондомісткість, слід вважати вихідними умовами для аналізу сучасного етапу її розвитку та рівня відповідності зовнішнім викликам, що стоять перед Україною.

Як зазначається в Державній програмі розвитку промисловості України на 2003-2011 роки промислові підприємства є основними системоутворюючими елементами багатьох життєво важливих сфер держави, зокрема таких: економічній – базис утворення вартості; бюджетній – джерела наповнення; територіальній – місто утворювачі; науковій та освітній – руші розвитку; споживачі та джерела знань; соціальній – місця реалізації людських можливостей та забезпечення засобами існування; фінансовій – мультиплікатори грошей.

В Україні станом на 01.07.2006 року нараховувалося 117,3 тис промислових підприємств, частка яких в загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ складає всього 10,6 %. Однак промислові підприємства забезпечують робочі місця для понад 4 млн. осіб, що складає 20% зайнятого населення.

Протягом останніх років у вітчизняному господарстві відбуваються структурні зрушення в напрямку зменшення частки сфери матеріального виробництва взагалі, та промисловості зокрема, у величині ВВП, що в цілому відповідає тенденції переходу до постіндустріального етапу розвитку в розвинених країнах.

Підставою для таких висновків є скорочення частки промисловості в загальній величині ВВП. Так, за даними Держкомстату, в 2004 році на промисловість припадало всього 24%, що відповідає частці промисловості у ВВП в розвинених країнах.

Не зважаючи на такий загальний висновок Україною нагайно потребує проведення структурної реорганізації промисловості. Підтвердженням необхідності структурних зрушень є технологічна укладність промисловості: у промисловості домінують третій і четвертий технологічний уклади, частка яких у промисловому виробництві складає 95 %.

Структурні співвідношення між видами економічної діяльності та спрямування продуктивних сил країни на сферу послуг стає можливим за умови оптимізації галузевої

структури промислового виробництва відповідно до вимог продуктивності та інноваційності. Відповідно, реального розвитку економіки, зростання продуктивності праці та доходів населення можна забезпечити за рахунок структурних зрушень в напрямку збільшення питомої ваги інноваційно-орієнтованих галузей і відповідного перерозподілу ресурсів. Оскільки зосередження ресурсів на розвитку тих чи інших підприємств, галузей може забезпечувати напрацювання прибутку різної величини, що й слугує основою їх подальшого розвитку. Тому, якщо, навіть інноваційно-активне підприємство, відноситься до інноваційно-пасивної галузі напрацювання значних інвестиційних ресурсів є обмеженим.

У науковій літературі йде активна дискусія щодо визначення критеріїв, індикаторів прогресивності структурних перетворень, оптимальності структури промисловості.

Оптимальність структури промисловості в сучасних умовах, на нашу думку, визначається наступними критеріями: стійкі темпи росту інноваційно-орієнтованих галузей та перевищення ними темпів росту традиційних галузей.

Встановлення рівня оптимальності галузевої структури промисловості пропонуємо проводити на основі коефіцієнта оптимальності структури, значення якого слугуватиме індикатором результативності структурних реформ, що відбуваються в країні. При цьому необхідно для аналізу використовувати структурні характеристики промисловості країни, яка вважається еталоною, оптимальною.

Для розрахунку вказаного коефіцієнта пропонується використовувати метод відстаней. Метод відстаней дає можливість провести оцінку об'єктів максимально наближених до еталона за досліджуваними показниками. Перед конкретними розрахунками, коли елементами відстані є неспіввимірні одиниці показників, проводять нормування шляхом ділення значень показників на значення показника еталонного об'єкта. Для кожного об'єкта розраховують відстань до еталону за формулою:

$$K = \sqrt{\sum_{i=1}^n \left(1 - \frac{x}{x_i^e}\right)^2},$$

де K - коефіцієнт раціональності структури;

x - частка галузі в загальному обсязі промислового виробництва;

$i, \dots, n$ - кількість галузей;

e - значення, прийняте в якості оптимального.

Значення розрахованого показника можуть:

- дорівнювати 1, якщо не має відхилення структури промисловості досліджуваної країни від оптимальної;

- бути менше одиниці, у разі, коли структура досліджуваної країни перевершує характеристики оптимальної;

- бути більше одиниці, коли структурні характеристики досліджуваної країни гірші за оптимальні.

Використання запропонованого методу є логічним, оскільки стратегія реструктуризації та розвитку галузей промисловості повинна враховувати риси сучасного глобального середовища.

Дослідження структурних зрушень в економіці України проведемо у порівнянні з високорозвинутою державою, якою є Німеччина (табл.1). Таке порівняння є логічним оскільки:

по-перше, це є країна, яка характеризується достатньо високим рівнем розвитку економіки і її структуру можна вважати еталонною;

по-друге, в період 1990-2000 років Німеччина здійснювала реформи на території Східних земель, а тому перебувала в стані трансформації, в тому числі структурної;

по-третє, Україну можна вважати зрівняною з Німеччиною за величиною території, чисельністю трудових ресурсів, природно-ресурсним потенціалом.

Таблиця 1

Структура промисловості України у порівнянні з Німеччиною [8, 15]

Галузі промисловості	Україна			Німеччина		
	Питома вага обсягу виробництва окремих галузей в загальному обсязі, %		Структурні зрушення, %	Питома вага обсягу виробництва окремих галузей в загальному обсязі, %		Структурні зрушення, %
	1990	2000		1990	2000	
Вся промисловість	100	100	-	100	100	
Добувна промисловість	5,7	10,1	4,4	2,3	0,9	-1,4
Обробна промисловість у тому числі	91,1	77,8		92,1	93,9	1,8
металургія	12,1	29,8	17,7	11,7	10,9	-0,8
хімічна промисловість	5,5	5,9	0,4	14,8	15,6	0,8
машинобудування	30,5	13,4	-17,1	39,7	44,8	5,1
деревообробна та целюлозно-паперова промисловість	2,9	2,4	-0,5	7,8	7,7	-0,1
промисловість будівельних матеріалів	3,4	2,7	0,7	3,1	2,7	-0,3
легка промисловість	10,8	1,6	-9,2	3,8	2,2	-1,6
харчова промисловість	18,6	16,8	-1,8	11,2	10,2	-1,0
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	3,2	12,1	8,9	5,6	5,1	-0,5
Коефіцієнт раціональності структури	1,96	10,6	-	-	-	-

Розрахунки коефіцієнтів оптимальності галузевої структури було проведено окремо за даними 1990 року та 2000 року.

Складається парадоксальна ситуація: галузева структура в 1990 році відхилялась від оптимальних параметрів в меншій мірі, ніж в 2000 році. Це свідчить про те, що ринкова трансформація в Україні привела до структурних перекосів. Погіршення галузевої

структури промисловості можна вважати об'єктивним процесом у випадку, коли відбувається формування інвестиційних ресурсів та поступове їх перетікання в інші галузі.

Врівнювання структурних параметрів промисловості може відбуватись лише за умови активізації інноваційно-інвестиційної діяльності таких галузей як машинобудування, хімічна промисловість.

У разі існування значних відхилень досліджуваної структури промисловості від тієї, яку взято за еталон, необхідно визначити зміст та темпи структурних зрушень. Для характеристики інтенсивності структурних перетворень промисловості можна використати коефіцієнт структурної активності:

$$K_{\text{структур. актив.}} = \sum_{i=1}^l \sqrt{\Delta x_i^2}$$

Чим активніші структурні перетворення, тим вищим є рівень цього коефіцієнта.

Розрахунки коефіцієнта структурної активності проведені за даними таблиці (для України 7,79, для Німеччини – 3,66) свідчать про активніші структурні зрушення у промисловості України.

Однак активність структурних зрушень ще не є свідченням їх інноваційного спрямування.

При аналізі структурних зрушень слід враховувати певні протиріччя: динаміка розвитку одних галузей не завжди свідчить про позитивні структурні зрушення (індустріалізацію) економіки і, навпаки, зменшення частки інших галузей не є негативом.

Свідченням недоліків в галузевій структурі України є:

співвідношення добувної та обробної промисловості;

частка машинобудування порівняно з часткою металургії. (За даними [5, с.67] в індустріальних країнах вже 1990-х роках частка машинобудування втричі перевищувала частку металургії);

- дещо завищеною залишається частка харчової промисловості та заниженою – частка хімічної промисловості.

Загалом, як зазначається у роботі [11], реструктуризація буває успішною, тоді коли та чи інша фірма, галузь переходить на асортимент продукції та структур витрат, які є конкурентоспроможними.

Основним критерієм конкурентоспроможності окремих галузей можна вважати збільшення темпів росту обсягів виробництва.

За даними Держкомстату України [13] ще наприкінці 2004 року розпочалась тенденція уповільнення зростання промислового виробництва, яка зберігалась і протягом 2005 року. Вагомим чинником цього було зменшення темпів зростання експорту металопродукції, обумовлене уповільненням розвитку світової економіки. Орієнтація української промисловості на зовнішні ринки останні роки (2004-2005) забезпечувала підтримку темпів росту виробництва (рис. 1), однак при цьому відбувається гальмування структурної перебудови промисловості.

Підтвердженням деструктивних процесів у промисловості є й те, що частка сировинної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції у січні-жовтні 2005 р. склала 67,3%, інвестиційної продукції – 13%, товарів широкого використання – 18,4 %, товарів тривалого використання – 1,3%.

Причиною такого стану речей є низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції інноваційних галузей.

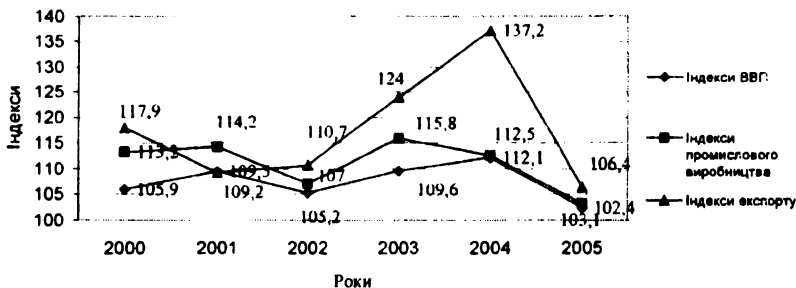

Рис.1. Індеси ВВП, промислового виробництва та експорту України у 2000-2005 роках, у відсотках до попереднього року [13]

Одним з основних механізмів збалансування структури галузевої структури промисловості є поступова переорієнтація інвестицій, які здійснюються в країні, з базових галузей в інноваційно-орієнтовані.

Проведений аналіз динаміки та структури інвестицій в основний капітал за 1990-2000, 2001 та 2005 роки (рис.2, табл.2) пояснює ознаки деіндустріалізації у промисловому виробництві: основною причиною збереження деструктивних процесів можна вважати перекоси в розподілі інвестицій.

До негативних характеристик структури інвестицій в основний капітал слід віднести:

- зменшення частки галузей, які традиційно вважаються пов'язаними з науково-технічним прогресом (частка машинобудування зменшилась з 29% до 8%; відповідно хімічної та нафтохімічної промисловості з 6% до 4%);
- зростання частки базових, сировинних галузей (чорної металургії – з 9 до 19 %, електроенергетики з 8 до 15 %, паливної промисловості з 22 до 29 %).

Оскільки в галузевій структурі промисловості України переважають традиційні галузі, які характеризуються високою фондоємністю, капіталоємністю й енергоємністю, а також враховуючи значний рівень старіння виробничих потужностей підприємств цих галузей абсолютно об'єктивною є необхідність оновлення основних засобів та активізації інвестицій. Однак збереження такої структури інвестиції не сприятимуть інноваційно-орієнтованим структурним зрушенням.

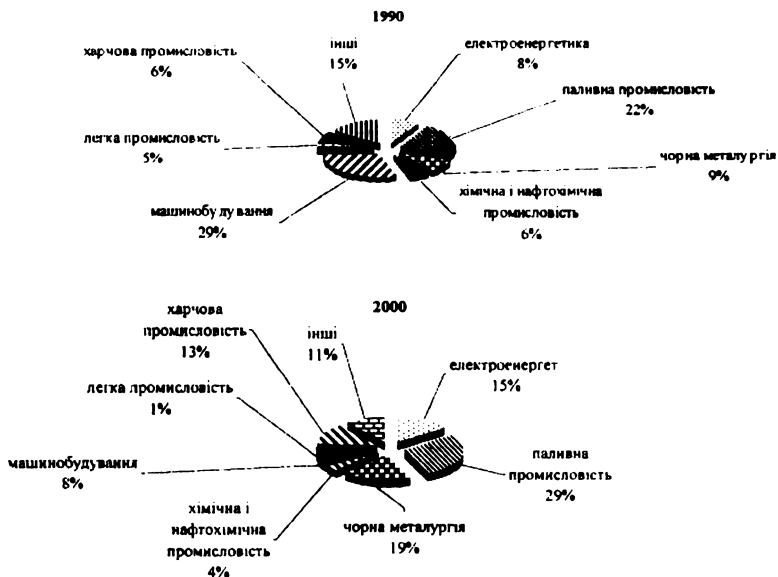

Рис. 2. Структура інвестицій в основний капітал в 1990 та в 2000 році в Україні ([8])

Таблиця 2
Структурна характеристика інвестицій в основний капітал за 2001-2005 роки [12]

Галузі промисловості	Структура інвестиції в основний капітал, %		Структурні зрушення, %	Індекси інвестицій в основний капітал			
	2001	2005		2001	2002	2003	2004
1	2	3	4	5	6	7	8
Вся промисловість	100,0	100,0		113,3	106,0	124,6	124,9
Добувна промисловість	31,0	22,5	-8,5	107,1	87,4	111,8	120,9
Обробна промисловість	51,9	59,1	7,2	118,0	113,8	132,5	126,0
в тому числі							
харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	16,0	17,8	1,8	110,6	134,8	128,5	107,9

1	2	3	4	5	6	7	8
легка промисловість	1,2	1,3	0,1	89,2	86,7	174,3	121,6
целюлозно-паперова, поліграфічна промисловість; видавнича справа	2,5	2,6	0,1	138,9	189,3	75,4	123,1
виробництво кожуху та продуктів нафтоперероблення	5,6	4,9	-0,7	162,4	72,2	171,7	116,0
хімічна та нафтохімічна промисловість	5,1	5,9	0,8	128,5	112,1	101,4	171,2
металургія та оброблення металу	10,4	11,6	1,2	105,1	91,6	141,7	143,3
машинобудування	6,9	8,0	1,1	109,1	106,1	154,7	120,4

В окремих країнах реальним механізмом структурних зрушень виступають іноземні інвестиції.

Спрямування політики інновацій, яка реалізується в країнах Східної та Центральної Європи [11] значним чином визначається участю в процесах реструктуризації іноземного капіталу. Яскравим таким прикладом є Угорщина. Більше трьох четвертих угорської промисловості знаходиться під контролем іноземних фірм та є філіалами ТНК. Середній рівень продуктивності на цих підприємствах у два рази перевищує продуктивність власне угорських підприємств.

Така ситуація не є ідеальною, однак обсяги та структура прямих іноземних інвестицій, які залучені в Україну (табл.3), не здатні виконати функцію рушійної сили структурних перетворень у промисловості. Не зважаючи на загальне збільшення обсягу залучених ПІІ за досліджуваний період відбулося зменшення частки промисловості з 52,6% до 45,8%. Така ситуація свідчить про поступову втрату інтересів іноземних інвесторів до промисловості взагалі та до її найбільш інноваційно-орієнтованих галузей (машинобудування, хімічної промисловості). Спостерігається також зменшення частки ПІІ в харчову промисловість, відносно стійкою є частка ПІІ, які спрямовані в металургію, легку та хімічну промисловість.

Прямі іноземні інвестиції в економіку України за галузями [2]

Галузі промисловості	1995 рік	2000 рік	2005 рік	Структурні зрушення, %	
				1995-2000 роки	2000-2005 роки
Усього, млн. дол. США	483,5	3281,8	8353,9	-	-
Частка промисловості, %	52,6	52,6	45,8	-	-6,8
у тому числі					
металургії	7,6	5,0	5,1	-2,6	0,1
машинобудування	17,4	10,2	8,1	-7,2	-2,1
хімічної промисловості	4,2	3,7	5,6	-0,5	1,9
легкої промисловості	5,6	1,2	1,4	-4,4	0,2
харчової промисловості	12,9	20,1	13,5	7,2	-6,6

Враховуючи той факт, що основним джерелом інвестування для української економіки слугують власні кошти підприємств, важливе значення в процесі дослідження структурних характеристик промисловості має аналіз структури фінансових результатів. Фінансові результати, отримані галузями можна:

по-перше, вважати критерієм ефективності розвитку;

по-друге, саме структура фінансових результатів визначає структуру інвестицій, а відтак складає основу подальшим структурним зрушенням.

Аналіз структури фінансових результатів від звичайної діяльності до оподаткування підприємств та організацій України наведено в табл.4.

Таблиця 4

Фінансові результати підприємств та організацій України за 2000, 2005 роки [14]

Галузі промисловості	2000 рік				2005 рік			
	Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн.грн.	Структура фінансового результату	Підприємства, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат, млн. грн.	Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	Структура фінансового результату	Підприємства, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств	Фінансовий результат, млн. грн.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вся промисловість	7353,8	100,0	57,5	16085,4	26759,4	100,0	61,2	34066,9
Добувна промисловість	в.д.	в.д.	в.д.	в.д.	5356,3	20,0	55,8	6873,6
Обробна промисловість	в.д.	в.д.	в.д.	в.д.	20101,0	75,1	64,5	24268,4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	653,6	8,9	49,8	1774,9	2504,2	9,4	63,0	3513,3
легка промисловість	-40,8	-	58,7	219,3	-72,2	-	57,0	133,9
целюлозно-паперова, поліграфічна промисловість; видавнича справа	129,0	1,8	59,0	278,5	710,6	2,7	70,5	818,0
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення*	2168,7	29,5	36,7	3906,1	1449,8	5,4	65,6	1511,6
хімічна та нафтохімічна промисловість	361,3	4,9	61,4	1182,8	2646,0	9,9	72,2	3062,2
металургія та оброблення металу**	5011,9	68,1	59,1	5439,6	9909,4	37,0	68,2	10854,8
машинобудування	-682,0	-	61,2	1538,6	1812,8	6,8	61,9	2895,3

* за 2000 рік дані по паливній промисловості

** за 2000 рік дані для чорної металургії

Як свідчать дані таблиці 4 за 2000-2005 роки зріс загальний фінансовий результат промисловості, а також зросла частка підприємств, які завершили рік з прибутком, з 57,5% до 61,2%. Традиційно високим залишається внесок у фінансовий результат промисловості харчової промисловості, вийшло із зони збитковості машинобудування, істотно зменшився внесок металургії.

Причиною такого стану речей є низький рівень рентабельності продукції відповідних галузей, що свідчить про їх неконкурентоспроможність.

За період з 1992 по 2000 роки рентабельність промислової продукції загалом знизилась з 30,3% до 4,8%, зокрема продукції машинобудування з 32,6% до -0,4%, хімічної промисловості з 54,0% до 4,7% [8].

Відповідно маємо ситуацію: галузі промисловості, які в усьому світі є критеріями інноваційності, характеризуються відносно вищим рівнем доданої вартості та забезпечують безпосередньо індустріалізацію виробництва в Україні характеризуються деструктивними процесами.

Це свідчить про необхідність дослідження внутрішньої структури самих галузей та розробки реальних важелів формування інвестиційних ресурсів в межах державної промислової політики.

Таким чином, відсутність позитивних структурних зрушень протягом 1990-2000-х років, зростання ВВП та більш стрімке зростання експорту дає можливість стверджувати,

що зростання української економіки відбувається не за рахунок системних структурних реформ, а носить кон'юнктурний характер на базі традиційних галузей.

Проведені дослідження структури виробництва, інвестицій в основний капітал та фінансових результатів окремих галузей промисловості свідчать про прогнозоване збереження деструктивних змін у найближчі роки.

Використання запропонованої у статті методики аналізу оптимальності структури промисловості дає можливість:

- порівняти структуру промисловості досліджуваної країни зі структурою, яка вважається оптимальною з точки забезпечення економічного рівня розвитку країни;
- визначити часовий лаг відставання структурних реформ, які проводяться в країні;
- визначити проблемні зони невідповідності галузевої структури прийнятим параметрам оптимальності.

На рівні державних програм необхідно:

1. Визначити галузі, які мають достатній рівень забезпечення факторами виробництва для підвищення міжнародної конкурентоспроможності та виконання функції «локомотивів» економічного зростання.
2. Визначити ефективні механізми перетоку інвестицій з результативних галузей у галузі інноваційно-орієнтовані.
3. Встановити досить чіткі часові інтервали для проведення структурних реформ.

Подальших досліджень потребує питання розвитку інноваційно-інвестиційного потенціалу окремих галузей вітчизняної промисловості.

Література:

1. Друкер Пітер Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємство / Пер. з англ. В.С. Гуля. – К.: Україна, 1994. – 319 с.
2. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Статистичний збірник. Держкомстат України, Київ, 2005 рік. – 151 с.
3. Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення / за редакцією доктора економічних наук, професора В.П. Александрової: - К.: Інститут економічного прогнозування НАН України, 2002. – 77 с.
4. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н.Д. Кондратьев; Международный фонд Н.Д.Кондратьева и др.; Ред. колл.: Абалкин Л.И. (пред.) и др.; сост. Яковец Ю.В. – М.: ЗАО «Издательство экономика», 2002. – 767 с.
5. Ковальчук В.М. Структурна перебудова національної економіки в контексті інноваційного розвитку. / НАН України. Об'єдн. ін-т економіки: Відп. ред. Л.М.Шаблиста. – Київ, 2005. – 240 с.
6. Кузнєцова Л. Структурні зміни у промисловості України: критерії прогресивності // Економіст. – 2005. – №8. – С.50-55.
7. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
8. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Видавництво "Консультант", 2005. – 352 с.

9. Товстиженко О.В. Структурна перебудова вітчизняного виробництва // Актуальні проблеми економіки. Науковий економічний журнал. – 2006. - № 12(66). – С.5-9.

10. Шевченко Л.І. Методологічні підходи до визначення структури економіки. Актуальні аспекти механізму модернізації економіки України: 36. наук. пр. / НАН України. Ін-т економіки. Ред. кол. Кононенко В.І. (відп. ред.) та ін. – Київ, 2003. – 146 с.

11. Industrial restructuring in European transition economies: regulatory framework and the role of innovation: Summary proceedings: Workshop on "Policy and regulatory Options for Promoting Industrial Restructuring in ECE Region" and Conference on "Innovation as a Vehicle for Industrial Restructuring held on 23 and 24 April 2003 at the Palais des Nations Geneva, Switzerland / UN; Economic Commission for Europe; Committee for trade, industry and enterprise development. – New York; Geneva : UN, 2003. – 52 p.

12. Інвестиції в основний капітал України за 2001, 2005 роки. <http://www.ukrstat.gov.ua>

13. Промислове виробництво: підсумки 2005 року та прогнози оцінки 2006 року. <http://www.ukrstat.gov.ua>

14. Фінансові результати підприємств та організацій України за 2000 та 2005 роки. <http://www.ukrstat.gov.ua>

15. OECD, DSTI (STAN Industrial database) 2004 <http://www.miranda.sourceoecd.org>